

УДК 37(47+57)

ORCID 0000-0003-2068-9346

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ НАСЛІДКИ «КУЛЬТУРНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ» У ПОГЛЯДАХ РОСІЙСЬКИХ ТЕОРЕТИКІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

І.Г. Мухіна, кандидат історичних наук, доцент ХІФ КНТЕУ

У науковій статті розкривається основний зміст філософських дискусій, які розгорнулися у першій половині ХХ століття серед російських теоретиків і були пов'язані з оцінкою наслідків культурної революції для подальшого розвитку людського суспільства та світового культурного процесу.

Прибічниками культурної революції цей процес розглядається як цивілізаційний прорив, який якісно змінить як саму людину, так й суспільство у цілому. Противники культурної революції трактують наступ революції як цивілізаційний злам, який приведе людство до варварства та руйнування духовної спадщини, яка була створена людством у попередні століття. Через призму цих дискусій можна побачити процес формування нової шкали цінностей шляхом руйнації ціннісних засад буржуазного суспільства, встановлення ідеологічного контролю над культурою, що позбавляє її свободи творчості та самовираження. Аналіз філософських поглядів і міркувань щодо цивілізаційних наслідків так званої «культурної революції» розкриває цілу палітру різних оцінок культурних процесів від прогресивних й необхідних до загрозливих й руйнівних і дозволяє побачити альтернативність цих позицій, осмислити наслідки «культурної революції» з точки зору змін у цивілізаційній парадигмі світових культурних процесів.

Ключові слова: культурна революція, цивілізаційний прорив, культурна спадщина, цінності, культура, мистецтво.

Постановка проблеми. Перша половина ХХ століття стала серйозним випробуванням для людської цивілізації. Руйнування імперій, формування буржуазних й соціалістичних суспільств, перехід до індустріального суспільства та інші процеси – все це привело до глибоких змін у розумінні ролі культури в житті суспільства й людини. Найбільшої гостроти ці процеси проявилися у радянському освітньо-культурному просторі, де протягом 20-30-х років ХХ століття проходили революційні перетворення у сфері культури. Вони ознаменували зміни цивілізаційного характеру, бо сприяли поступовому формуванню біполярного світу, де навіть культура стає знаряддям для протистояння двох світів. Поява нового терміну «культурна революція» засвідчив важливість й радикальність цих змін, тому її зміст та наслідки стають об'єктом гострих дискусій між філософами, теоретиками, науковцями. Через призму цих дискусій можна побачити процес формування

нової шкали цінностей шляхом руйнації ціннісних засад буржуазного суспільства, встановлення ідеологічного контролю над культурою, що позбавляє її свободи творчості та самовираження. Тому дослідження змісту і спрямованості цих філософських дискусій є досить **актуальним**, бо дає змогу виявити палітру думок, міркувань, відношень до революційних культурних перетворень, побачити альтернативність цих позицій та осмислити наслідки «культурної революції» з точки зору змін у цивілізаційній парадигмі світових культурних процесів. Виходячи з цього, **мета статті** – здійснити аналіз філософських поглядів деяких російських теоретиків першої половини ХХ століття на виявити головні наслідки «культурної революції» як процесу, що має цивілізаційний характер та впливає на загальний світовий культурний процес.

Викладення основного матеріалу. На початку ХХ століття у зв'язку з революційними подіями, яким мали місце у Європі, актуальними та гострими стають філософські дискусії навколо радикальних культурних змін, які відбуваються у радянському суспільстві, бо вони вели до несприйняття культурної спадщини буржуазного суспільства та його цінностей і спрямовували енергію людини на будівництво нового світу, на створення нової культури, нового світосприйняття. У цілому термін «культурна революція» розглядався у парадигмі або цивілізаційного прориву, або цивілізаційного зламу й став предметом глибокого й фундаментального аналізу такими мислителями, як Л. Троцький [1], М. Бухарін [2-4], А. Луначарський [5], А. Богданов [6-8], М. Бердяєв [9, 10], Г. Лелевич [11] тощо.

Так, Л. Троцький, осмислюючи проблему культурної революції, розглядав її як соціальне явище, яке проявляється у політиці, економіці та побуті. Обгрунтовуючи необхідність державного контролю над літературою та мистецтвом, він відмічав, що усе дореволюційне мистецтво стало по суті «протижовтневим», бо мало нерозривний зв'язок з панівними класами буржуазної старої Росії. Тому, на думку теоретика, революція спроможна не

тільки руйнувати зразки буржуазної культури, але й має заборонити ті течії мистецтва, які підривають з середини єдність революційних сил або транслюють ворожість до ідей революції. Така позиція, безумовно, виправдовує необхідність створення пильної революційної цензури в усіх сферах культури [1, с. 163].

Позитивно оцінював наслідки культурної революції М.І. Бухарін, стверджуючи, що екстенсифікація культури на початку ХХ століття відкриває великі перспективи для подальшого її розвитку. На його погляд, політична просвіта народних мас, масова пропаганда й агітація неминуче приведуть до великих культурних змін [2, с. 52-54]. М. Бухарін вважав, що поезія як один з видів літературного мистецтва несе у собі велику суспільно-виховну й культурну функцію, бо вона надає можливість засвоїти й передати досвід, виховати характер особистості, відтворити певну групову психологію. Критикуючи буржуазну поетичну спадщину, теоретик називає її відгомонам «капіталістичного маразму», якому притаманні песимістична розбещеність, цинізм, гіпертрофована еротика та упадництво. М. Бухарін вважав, що унікальність радянського мистецтва проявляється у наявності соціального оптимізму, власних героїв, власної тематики, що сприяє «ідеологічній рефлексії» нового світу, формуванню нової соціалістичної культури. Розмірковуючи над процесом здійснення культурної революції, теоретик виокремлює три еволюційних етапи: героїчно-абстрактне мистецтво, яке ґрунтується на декларативності; будівництво радянської літератури й мистецтва, що приведе до вироблення культурних потреб та різноманітності інтересів та поява так званого «синтетичного» літературного мистецтва, у якому дана епоха розкривається не у частках цілого, а в усіх зв'язках та опосередкуваннях. Наслідком цієї еволюції буде поява так званого соціалістичного реалізму як особливого методу радянського мистецтва, у якому немає місця потойбічності, містиці, інобуттю, ідеалізму та індивідуалізму [3, с. 27, 43].

Розглядаючи культурну революцію як цивілізаційний прорив, як

боротьбу двох антагоністичних світів, М.І. Бухарін стверджував, що ця боротьба пронизує усі сфери соціального буття, науки, мистецтва, філософії; знищує старий побут й переплавляє усі звичні й традиційні відносини. На його думку, «матеріальна» боротьба класів перетворюється у велику боротьбу двох культур, двох світоглядів, у нечуване велике протистояння ідеологій. Буржуазна культура критикується теоретиком за розподіл між інтелектуальною та фізичною працею, що зрікає трудящих на «інтелектуальне варварство», надає їм звужений й дозований об'єм знань, необхідний лише для роботи. Цей процес він називає «подвійною бухгалтерією» у моралі, релігії та мистецтві. Ідеалізуючи соціалізм, він схиляється до думки, що саме цей суспільний устрій спроможний знищити культурну протилежність, полярність інтелектуальної й фізичної праці, усі форми ідеалістичної та релігійної свідомості; надати громадянам у доступній формі знання, активізувати їх участь у культурному будівництві. У цій боротьбі, вважає М.І. Бухарін, один з світів приречений на загибель, тому між ними буде постійна й непримиренна боротьба [4, с. 10].

А. Луначарський теж позитивно оцінював значення культурної революції, вважаючи, що уся культурна спадщина минулого є еволюцією поглядів, думок та ідеологічних установок тих класів, які її створювали у певних історичних умовах. Розмірковуючи над творчим потенціалом людини, теоретик вважає, що саме під час революційних процесів людина усвідомлює себе не «гвинтиком» у соціальному механізмі, а творцем, який має безкінечні здібності та прагне особистісного інтегрального розвитку. Але, на його думку, такий розвиток можливий лише у колективі, у соціалістичному суспільстві, де особистість досягає щастя лише у суспільній, колективній діяльності [5, с. 175].

На думку одного з провідних лідерів Пролеткульту А.Богданова, для побудови пролетарської держави необхідно створити нову пролетарську культуру, елементами якої є товарицькість та колективізм. Ними повинна бути пронизана уся система освіти й виховання. Результатом створення

нового культурного середовища стане звільнення суспільства від старих, шкідливих фетишів та підміна «я» словами «ми», «ви», «вони» [6, с. 22, 50]. Він не поділяв культур-екстремізму частини пролеткультівців, стверджуючи, що людське суспільство розвивається через організацію людського знання, через «науково-організовану» працю.

На його думку, тектологія як наука майбутнього, на основі усього соціально-економічного і культурного досвіду, накопиченого людством, має стати наукою про будівництво нового устрою – соціалізму. Вищою метою культури він вважає універсальне перетворення всього життя, всього світу, виходячи з ідеалу доцільності організації цілого. «Культура класу – это совокупность его организованных форм и методов» [7, с. 331]. Піднімаючи проблему системності новітньої культури, А. Богданов прагне відшукати фактори, які впливають на її стабілізацію й розвиток. Він впевнений в тому, що якщо у побудові соціалізму змінювати тільки економіку, то культура буде спонтанно виробляти минулу духовну структуру суспільства. Тому для революційних перетворень пролетаріату край необхідно створити власну культуру, інакше усі кардинальні політичні зміни будуть малопродуктивні. Виходячи з цього, філософ доходить висновку, що саме культура задає соціальну інфраструктуру й уявляє собою «каркас» взаємовідносин людини з суспільством. Будь які революційні зміни можливі за умови встановлення не стільки політичної, скільки культурної гегемонії пролетаріату. Пролетаріат тільки тоді зможе управляти цілісною суспільною системою, коли за рівнем культури він буде вище, ніж старий правлячий клас. Тому саме освіта й культура мають культивувати нові цінності й відношення, соціальною опорою яких є пролетаріат. Таким чином, соціокультурна рефлексія А. Богданова була модифікацією марксизму на нових концепціях побудови суспільства, ідеології та культури. На думку філософа, пролетарська свідомість сформує новий тип свідомості, котрому буде непритаманний фетишизм як ознака буржуазної культури. Осмислюючи нові завдання, які повстають у процесі створення нового освітньо-культурного поля, він

виділив ключові задачі розвитку культури: демократизація знання, звільнення від фетишизму у свідомості (філософії, мистецтві, моралі), подолання вождізму і авторитаризму в політиці та інших сферах життя й єдність методів у підході до нової культури [8, с. 17]. Обґрунтовуючи проблему успадкування культурних цінностей попередніх суспільств, філософ виступив проти нових радикальних течій у мистецтві (футуризм, декаданс тощо), відмічаючи необхідність використання класичної спадщини; критично відносився до тези «мистецтво заради мистецтва», виступаючи проти мистецтва у ролі агітки, засуджував утилітарний підхід до художньої культури. Обстоюючи провідну думку про те, що необхідно створити власну пролетарську культуру, А.А. Богданов вважав, що пролетаріат – спадкоємець усієї культури, але спадщина не повинна господарювати над спадкоємцем. Культура повинна оформлювати й закріплювати суспільну організацію. У цілому особливістю ліворадикальної теорії культури А.А. Богданова було те, що він ототожнював ідеологію й культуру, а мистецтво вважав однією з ідеологій класу, елементом його класової свідомості. У цій концепції культура набувала онтологічного статусу через поєднання понять «творчість» і «форма», а суб'єкт культури був класово конкретизований.

Осмислюючи необхідність суспільно-культурних перетворень під час революційних процесів, російський філософ М. Бердяєв стверджував, що роль людей й цілих класів у будівництві суспільного життя визначається не стільки кількістю, скільки якістю. Так, руйнівну суспільну роль може відіграти будь-яка маса, на якому б низькому рівні освіченості вона не знаходилася. Але відтворювальну, позитивну й творчу роль може відіграти тільки «маса», яка стоїть на більш вищому рівні культури. Зміни у тканині суспільства, у відношенні людини до людини, до природи, суспільства не можуть бути одночасними й очевидними у короткому проміжку часу. Поки маса трудящих позбавлена елементарної освіченості та свідомості, доти не можна говорити про здійснення соціалізму. Виходячи з цього, філософ доходить висновку, що повинна народитися «нова людина», нова людська

душа, бо без цього усі соціальні революційні перетворення будуть лише зміною одягу, оманливою зміною зовнішності, а соціалізм поступово перетвориться у рабство. Філософ стверджує, що соціалізм повинен бути узгоджений з вищою культурою, підкорений вищим культурним цілям [9, с. 13]. Критикуючи більшовистські методи насадження нової пролетарської культури, М. Бердяєв відстоював суспільний духовний примат культури. Він вважав, що не у політиці та економіці, а саме у культурі здійснюються цілі суспільства, тому високим якісним рівнем культури вимірюється цінність й якість суспільства. Скептично ставлячись до спроб створити новий пролетарський освітньо-культурний простір, філософ відмічав, що нову культуру неможливо створити, не маючи ніякого спадкового зв'язку з минулою культурою, без поваги до культурного спадку предків. Те, що більшовики як клас-месія прагнуть створити, не може називатися культурою. «Но до сих пор нет ни малейших признаков возникновения пролетарской культуры, нет даже намеков на возможность такой культуры. Поскольку пролетариат приобщается к культуре, он целиком заимствует её у буржуазии. Даже социализм он получил от буржуазии». М. Бердяєв відмічав, що «пролетарська свідомість» по суті ворожа культурі, бо відбувається заперечення святинь, будь-якого зв'язку з минулим, будь-якої спадковості. У такому стані неможливо любити й створювати культуру, зберігати будь-які цінності. Атеїзацію усіх сфер культури він розглядає як шлях до її загибелі, а революційну просвіту має як «напівпросвіту», самодовільну й нахабну, яка відкидає будь-які святині, яка глибоко протилежна культурі, яка принижує й знищує її. Це неминуче приведе до спрощення культури, яка втратить аристократичність, складність й глибину та заміниться спрощеним правописом, спрощеною мовою та примітивним мисленням [10, с. 48].

Досить критично до перетворень більшовиків у сфері освіти та культури ставився й Г. Лелевич. На його погляд, за будь-яким явищем культури чи культурним процесом з точки зору марксизму, стоїть непримиренна боротьба класів, партій та їхніх ідеологій, котра вичерпно

пояснює не тільки соціодинаміку культури, але й ціннісно-сміслову ієрархію культурних форм, індивідуальні позиції діячів культури, стильові риси їхніх окремих творів. Тим самим культурологічний аналіз обертається соціально-політичним розслідуванням культури та культурної діяльності, пошуком класових ворогів або союзників у культурі (в т.ч. так званих «класових попутників»), визначенням політичної орієнтації діячів культури. Поступово так звана марксистська культура отримує релігійно-подібний статус абсолютного знання. На думку філософа, подібний класово-партійний підхід до культури не тільки є відбитком соціологічної та політичної вульгаризації культурних процесів, наочним оскудненням уявлень про культуру та культурну історію, але й фактично перетворює культуру у придаток політики [11, с. 175].

Висновки. Таким чином, аналіз філософських дискусій російських теоретиків першої половини ХХ століття щодо цивілізаційних наслідків так званої «культурної революції» розкриває цілу палітру різних оцінок культурних процесів від прогресивних й необхідних до загрозливих й руйнівних. Через призму філософських міркувань можна побачити гостру боротьбу, яка розгорнулася між мислителями, філософами, теоретиками стосовно оцінки усіх революційних процесів у культурі. Так, М. Бердяєв, Г. Лелевич та інші вважали, що наслідки культурної революції засвідчують глибоку духовну кризу суспільства, засоби поневолення людини. А. Богданов вважав, що людство стоїть на порозі глобальних змін у свідомості, у розвитку продуктивних сил і має оптимально й цілеспрямовано будувати нове суспільство, де культура буде його основним фундаментом й підґрунтям для творчої діяльності. Інші теоретики, зокрема Л. Троцький, А. Луначарський, М. Бухарін, стверджували, що в умовах революції пролетаріат як найбільш передовий клас має стати закономірним спадкоємцем не тільки виробничих сил, але й усіх матеріальних та культурних цінностей. Через осмислення суті цивілізаційних змін, які мали місце у процесі так званої «культурної революції», розкривається глибока філософська

проблематика, пов'язана зі зміною духовних орієнтирів, демонструється масштабність культурних перетворень, що розгорнулися в першій половині ХХ століття у Європі. У цілому пошук шляхів щодо створення нового культурного поля, нової шкали цінностей, наявність альтернативних підходів щодо культурних трансформацій розкривають складний спектр культурно-цивілізаційних проблем, що мали місце у цей період та виявили гострі протиріччя між проблемою спадковості та інноваційності у сфері культури. Тому ця проблема потребує подальшого й глибокого вивчення й пересмислення як філософами, так й істориками та політологами і є предметом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Троцкий Л.Д. Литература и революция / Л.Д. Троцкий. – М.: Красная новь, Главполитпросвет, 1923. – 392 с.
2. Бухарин Н. О мировой революции, нашей стране, культуре и прочем / Н.Бухарин. – Л.: Гос. изд-во, 1924. – 59 с.
3. Бухарин Н. Поэзия, поэтика и задачи поэтического творчества в СССР/ Н.Бухарин. – М.: Гос. изд-во худ. лит-ры, 1934. – 51 с.
4. Бухарин Н.И. Борьба двух миров и задачи науки / Н.И.Бухарин. – М.: Гос. социально-экономич. изд-ва АН СССР, 1931. – 32 с.
5. Луначарский А. Этюды политические и критические / А. Луначарский. – М., 1906. – С.175.
6. Богданов А.А. Элементы пролетарской культуры в развитии рабочего класса / А.А. Богданов. – М.: Гос. изд-во, 1920. – С.22,50.
7. Богданов А. А. Программа культуры // Богданов А. А. Вопросы социализма: Работы разных лет. М.: Политиздат, 1990. – С. 331.
8. Богданов А. А. Культурные задачи нашего времени / А.А. Богданов. – М., 1911. – С. 17.
9. Бердяев Н. Возможна ли социальная революция?/ Н. Бердяев. – М. Изд-во Временного Комитета Гос. думы. –1917. – С.13.
10. Бердяев Н. Философия неравенства / Н. Бердяев.. – М.: Искусство, 1990. – 285 с.
11. Лелевич Г. О марксизме, богдановщине, пролетарской литературе и т. Румии. [Статья] / Г. Лелевич // На посту. –1925. –№ 1. –С.171-188.

References

1. Trockij L.D. Literatura i revolyuciya / L.D. Trockij. – М.: Krasnaya nov, Glavpolitprosvet, 1923. – 392 s.
2. Buharin N. O mirovoj revolyucii, nashej strane, kulture i prochem / N.Buharin. – L.: Gos. izd-vo, 1924. – 59 s.
3. Buharin N. Poeziya, poetika i zadachi poeticheskogo tvorchestva v SSSR/ N.Buharin. – М.: Gos. izd-vo hud. lit-ry, 1934. – 51 s.
4. Buharin N.I. Borba dvuh mirov i zadachi nauki / N.I.Buharin. – М.: Gos. socialno-ekonomich. izd-va AN SSSR, 1931. – 32 s.
5. Lunacharskij A. Etyudy politicheskie i kriticheskie / A. Lunacharskij. – М., 1906. – S.175.
6. Bogdanov A.A. Elementy proletarskoj kultury v razvitii rabocheho klassa / A.A. Bogdanov. – М.: Gos. izd-vo, 1920. – S.22,50.
7. Bogdanov A. A. Programma kultury // Bogdanov A. A. Voprosy socializma: Raboty raznyh let. М.: Politizdat, 1990. – S. 331.
8. Bogdanov A. A. Kulturnye zadachi nashego vremeni / A.A. Bogdanov. – М., 1911. – S. 17.
9. Berdyaev N. Vozmozhna li socialnaya revoyuciya?/ N. Berdyaev. – М. Izd-vo Vremennogo Komiteta Gos. dumy. –1917. – S.13.
10. Berdyayev N. Filosofiya neravenstva / N. Berdyaev.. – М.: Iskusstvo, 1990. – 285 s.
11. Lelevich G. O marksizme, bogdanovshine, proletarskoj literature i t. Rumii. [Statya] / G. Lelevich // Na postu. – 1925. –№ 1. –S.171-188.

ЦИВИЛИЗАЦИОННЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ КУЛЬТУРНОЙ РЕВОЛЮЦИИ ВО ВЗГЛЯДАХ РУССКИХ ТЕОРЕТИКОВ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX СТОЛЕТИЯ

И.Г. Мухина

В научной статье раскрывается основное содержание философских дискуссий, которые разворачиваются в первой половине XX столетия среди российских теоретиков, связанных с оценкой последствий культурной революции для дальнейшего развития человеческого общества и мирового культурного процесса.

Сторонниками культурной революции этот процесс рассматривается как цивилизационный прорыв, который качественно меняет как самого человека, так и общество в целом. Противники культурной революции трактуют наступление революции как цивилизационный перелом, который приведет человечество к варварству и уничтожению духовного наследия, созданного человечеством за предыдущие столетия. Через призму этих дискуссий можно увидеть процесс формирования новой шкалы ценностей путем разрушения ценностных основ буржуазного общества, становления идеологического контроля над культурой, что лишает ее свободы творчества и самовыражения. Анализ философских взглядов и размышлений о цивилизационных последствиях так называемой культурной революции раскрывают целую палитру различных оценок культурных процессов от прогрессивных и необходимых до угрожающих и разрушительных, позволяет увидеть альтернативность этих позиций, переосмыслить последствия культурной революции с точки зрения изменений в цивилизационной парадигме мировых культурных процессов.

Ключевые слова: культурная революция, цивилизационный прорыв, культурное наследие, ценности, культура, искусство.

CIVILIZATIONAL CONSEQUENCES OF CULTURAL REVOLUTION IN THE VIEWS OF RUSSIAN THEORETICS OF THE FIRST HALF OF THE XX CENTURY

I.G. Mukhina

The scientific article reveals the main content of the philosophical discussions that unfold in the first half of the 20th century among Russian theoreticians connected with the evaluation of the consequences of the cultural revolution for the further development of human society and the world cultural process.

Supporters of the cultural revolution, this process are considering as a civilizational breakthrough, which qualitatively changes both the person himself and society as a whole. Considering the cultural revolution as a civilizational breakthrough, as a struggle between two antagonistic worlds, M.I. Bukharin argued that this struggle permeates all spheres of social life, science, art, philosophy, destroys the old way of life, changes all customary and traditional relations. He believes that the material struggle of classes turns into a great struggle between two cultures, two worldviews, into a great struggle of ideologies.

A. Lunacharsky, reflecting on the creative potential of man, notes that during revolutionary processes a person perceives himself not a cog in the social mechanism, but a creator who has endless possibilities and strives for personal integral development.

Opponents of the cultural revolution interpret the offensive of the revolution as a civilizational breakthrough that will lead humanity to barbarity and destruction of the spiritual heritage created by mankind in previous centuries.

N. Berdyaev defended the public superiority of culture. He believed that it is culture that determines the goals of society, the higher the qualitative level of culture, the higher the value and quality of society. Philosopher was skeptical of attempts to create a new proletarian educational and cultural space and noted that a new culture can not be created without a hereditary connection with the past culture, without respect for the cultural heritage of ancestors.

G. Lelevich very critically evaluated the activities of the Bolsheviks in education and culture. He believed that behind any cultural process, according to Marxists, is the struggle of

classes, parties, ideologies, which determines the social dynamics of culture, the value hierarchy of cultural forms, the individual positions of cultural figures. Thus, cultural analysis is transformed into a social and political analysis of culture and cultural activities, leads to the search for class enemies or allies in culture, determines the political orientation of cultural figures

Through the prism of these discussions, one can see the process of the formation of a new scale of values by destroying the value foundations of bourgeois society, the formation of ideological control over culture, which deprives it of the freedom of creativity and self-expression.

The analysis of philosophical views and reflections on the civilizational consequences of the so-called cultural revolution reveals a whole palette of different assessments of cultural processes from progressive and necessary to threatening and destructive, allows us to see the alternatives of these positions, to rethink the consequences of the cultural revolution from the point of view of changes in the civilizational paradigm of world cultural processes.

Keywords: cultural revolution, civilizational breakthrough, cultural heritage, values, culture, art.